

Szczecin, 14.08.2018 r.

dr hab. Agnieszka Brelik, prof. ZUT

Wydział Ekonomiczny

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

Recenzja

pracy doktorskiej mgr Tomasza Pajewskiego pt. *Ekonomiczne instrumenty ograniczania negatywnych efektów zewnętrznych w rolnictwie na przykładzie programu rolnośrodowiskowego*

napisana pod kierunkiem naukowym

dr hab. Barbary Gołębiowskiej, prof. SGGW

1. Ogólna charakterystyka rozprawy

Przedłożona do recenzji praca doktorska jest istotnym porównawczym studium naukowym dotyczącym problemu powstawania efektów zewnętrznych na skutek działalności rolniczej. Problematyka ta jest jednym z podstawowych aspektów współczesnej dyskusji dotyczącej możliwości i kierunków rozwoju rolnictwa. Autor podjął się oceny przydatności istniejących instrumentów ograniczania negatywnych efektów zewnętrznych w rolnictwie bazując na wybranych pakietach rolnośrodowiskowych w ujęciu czasowym i przestrzennym. Autor swoje rozważania rozpoczyna od koncepcji efektów zewnętrznych,

poszukując odpowiedzi na sposoby ich rozwiązywania. Koncentruje się na wychwyceniu znaczenia publicznych sposobów rozwiązania problemu negatywnych efektów zewnętrznych w rolnictwie jednocześnie uwzględniając nierynkowe relacje między podmiotami. Wskazanie ich znaczenia stanowi istotną przyczynę prowadzonych w dysertacji rozważań. Dzięki temu recenzowana praca porusza niezwykle merytoryczną i aktualną problematykę przydatności istniejących instrumentów ograniczenia negatywnych efektów zewnętrznych w rolnictwie.

Istotność poruszanej problematyki wynika głównie z wciąż aktualnej dyskusji naukowej nad ich przestrzenno-czasowym zróżnicowaniem. Zarówno część empiryczna jak i metodyczna wyraźnie wpisuje się w obszar nauk ekonomicznych jaką jest ekonomia środowiska i dotyczy optymalności wykorzystania zasobów i walorów środowiska przyrodniczego w świetle zmieniających się uwarunkowań makroekonomicznych. Dzięki walorom teoretycznym i aplikacyjnym odnoszących się do wyznaczenia mechanizmu stymulowania zmian tychże efektów na tempo rozwoju społeczno-gospodarczego oraz oceny na poziomie regionalnym zachodzących przemian i wyjaśnieniu różnic przy użyciu wskaźnika syntetycznego wartość recenzowanej pracy świadczy o jej wyjątkowości. Uzyskane wyniki stanowią istotny wkład do dyskusji na temat zasadności stosowanych rozwiązań w zakresie ograniczenia negatywnych skutków działalności rolniczej. Ponadto mogą dostarczyć materiał empiryczny do późniejszej dysputy nad tworzeniem polityki rolnej i przydatności płatności w ramach pakietów rolno-środowiskowych.

Temat, układ, zakres, treść i tezy pracy

W obliczu konieczności odpowiedniego gospodarowania zasobami środowiska naturalnego ochrona środowiska staje się jednym z wymiarów rozwoju społecznego, niniejsza praca stanowi przyczynek do aktualizacji i poszerzenia badań w zakresie instrumentów ograniczenia efektów zewnętrznych w rolnictwie. Trafne skonstruowanie tytułu rozprawy wskazuje na właściwą konceptualizację jej struktury i operacjonalizację badań empirycznych. Przedstawiona do recenzji praca może stanowić istotny przyczynek do rozszerzenia wiedzy w obszarze jakości środowiska w polskiej literaturze przedmiotu.

Przedstawione do recenzji opracowanie liczy łącznie ze spisem bibliografii 172 strony. Składa się z zagadnień wstępnych (4 strony), czterech rozdziałów zawartych na 127 stronach, podsumowania i wniosków (4 strony), bibliografii (11 stron) oraz spisu

tabel, rysunków, map (11 stron) i aneksu (7 stron). Zasadnicza część pracy została uzupełniona 26. tabelami, 32. rysunkami i 3. mapami. Praca jest dobrze udokumentowana i oparta na bogatej literaturze krajowych (151) i zagranicznych autorów (26), obejmującej artykuły i książki, 31 informacji zaczerpniętych z Internetu oraz 8 aktów prawnych. Teoretyczne elementy dysertacji zostały przygotowane na podstawie zarówno klasycznej literatury ekonomicznej. Autor wykazał umiejętność posługiwania się licznymi publikacjami i zdolnością syntezy wiedzy oraz właściwego zaprezentowania dotychczasowych ustaleń o charakterze teoretycznym i empirycznym. Zagadnienia wstępne pracy, tekst zawarty w czterech rozdziałach, podsumowanie i wnioski mają charakter merytoryczny. Treści zawarte w poszczególnych rozdziałach odnoszą się prawidłowo do zapowiedzianych tytułów.

W zagadnieniach wstępnych dysertacji Autor sformułował główny cel pracy, który został dobrze osadzony jako przedmiot rozważań w rozprawie i dotyczył „(...) *oceny przydatności istniejących instrumentów ograniczania negatywnych efektów zewnętrznych w rolnictwie na przykładzie wybranych pakietów programu rolnośrodowiskowego w ujęciu przestrzennym*”.

Jednocześnie doktorant określił sześć zadań badawczych, które zapowiadały:

1. *Rozpoznanie i ocenę pożądaných i niekorzystnych skutków działalności rolniczej dla środowiska naturalnego (efekty zewnętrzne generowane przez rolnictwo);*
2. *Identyfikację możliwości i sposobów rozwiązywania problemu negatywnych efektów zewnętrznych;*
3. *Ustalenie i ocenę regionalnego zróżnicowania korzystania przez rolników z dopłat w ramach programów rolnośrodowiskowych;*
4. *Identyfikację kluczowych wskaźników rolnośrodowiskowych charakteryzujących generowanie negatywnych efektów zewnętrznych;*
5. *Ocenę generowania efektów zewnętrznych w ujęciu regionalnym, z wykorzystaniem syntetycznego wskaźnika;*
6. *Ocenę skuteczności pakietów rolnośrodowiskowych w ograniczaniu negatywnych efektów zewnętrznych.*

Precyzyjnie i logicznie zaplanowano kolejne etapy postępowania badawczego, nie zapominając o weryfikacji uzyskiwanych wyników. Przyjęta metodyka i konstrukcja dysertacji służy weryfikacji hipotez badawczych, które brzmią:

- *W regionach o wyższym poziomie intensywności organizacji produkcji rolnictwo generuje większe negatywne efekty zewnętrzne.*
- *Środki wypłacone w ramach programu rolnośrodowiskowego wpływają na obniżanie poziomu negatywnych efektów zewnętrznych w rolnictwie.*
- *W województwach o wyższej średniej powierzchni gospodarstw rolnych występuje wyższy poziom negatywnych efektów zewnętrznych.*

Postawione hipotezy zostały jasno sformułowane i wyjaśnione w początkowej części pracy. Weryfikacja hipotez opiera się, na bogatym materiale statystycznym i wykorzystaniu różnych metod badawczych. Część metodyczna pracy została właściwie opracowana. Kluczowe znaczenie ma przede wszystkim skonstruowanie autorskiego syntetycznego wskaźnika efektów zewnętrznych. Wykorzystano także szeroko metodę studiów literaturowych, metody taksonomiczne oraz metody opisowe. Praca jest napisana zrozumiałym i fachowym językiem. Zaprezentowana w rozdziałach polemika i wnioski są przejrzyste oraz logiczne. Struktura pracy jest czytelna, jednak rodzi wątpliwości związane z właściwą kolejnością rozważanych aspektów. Pewne zastrzeżenia budzi kwestia wprowadzenia, która rozpoczyna się krótkim uzasadnieniem wyboru tematu i Autor przechodzi od razu do założeń metodycznych pracy, w tym celów, hipotez i problemów badawczych. W rozdziale tym szczegółowo opisano obszar i chronologicznie metodykę badań, zwracając uwagę na jej przedmiotowe i podmiotowe aspekty. Moim zdaniem część pierwsza pracy powinna być bardziej rozbudowana tj. poszerzona o uzasadnienie wyboru tematu uwzględniając pozycje literatury obcej i dyskurs naukowy. Natomiast metodyka B. Kopia umiejscowiona w rozdziale piątym powinna być przeniesiona do rozdziału metodologicznego badań.

W drugim rozdziale liczącym 35. stron Autor prowadzi teoretyczne rozważania nad efektami zewnętrznymi będącymi źródłem nieefektywności rynku przybliżając ich istotę oraz prezentuje sposoby rozwiązywania problemu z nich wynikające. Tym samym dokonuje podziału ich rozwiązań na publiczne i prywatne. Pierwszy rozdział został osadzony w teorii ekonomii. Autor opisał, m.in. teoremat Coase'a, prace Varian'a oraz teorię Pigou'a. Dyskurs naukowy, jaki prowadzi Autor w tej części pracy należy uznać za

bardzo dojrzały. Sam Autor zwraca jednak uwagę na to, że badania typu prowadzone są w wymiarze międzynarodowym. Niewątpliwie wartość tej części pracy byłaby wyższa, gdyby Doktorant uwypukliłby również ich znaczenie praktyczne. Rozdział ten stanowi podłoże do dalszych analiz ekonomicznych przedstawionych w następnych rozdziałach pracy.

Następnie Autor przechodzi do rozważań związanych z negatywnymi efektami zewnętrznymi generowanymi przez rolnictwo, ukazując ich zróżnicowanie efektów i pobudki dysproporcji w ich występowaniu. Taki układ wydaje się być logiczny. Takie podejście umożliwiło równocześnie ukierunkowanie pracy w zakresie przyjętych założeń teoretycznych w ramach wybranego nurtu ekonomii. W tej części pracy Autor zwrócił szczególną uwagę na wpływ negatywnych efektów zewnętrznych na generowanie dodatkowych kosztów przy zmniejszeniu dobrobytu społecznego. Autor podkreśla, że zanieczyszczenia emitowane przez rolnictwo stanowią istotny element ograniczający dobrobyt społeczny szczególnie w zakresie dóbr publicznych o charakterze środowiskowym. Wyraźnie podkreśla, że jest to zadanie interdyscyplinarne, stąd też dokonuje wnikliwej analizy m.in. zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego i erozji gleb, zagrożeń dla bioróżnorodności, przekształceń krajobrazu wiejskiego. Ta część pracy obejmuje wnikliwą analizę produkcji roślinnej i zwierzęcej z uwzględniającą zarówno skalę jak i lokalizację.

Rozdział czwarty ma charakter teoretyczno-empiryczny i stanowi dobre wprowadzenie do głównej części badawczej. Dotyczy on możliwości regulacji zjawiska efektów zewnętrznych. Autor umiejętnie dokonał analizy porównawczej i komparatywnej wsparcia działań ochronnych w ramach Programu Rolnośrodowiskowego w okresach 2004 - 2006, 2007-2013, 2014-2020 wykorzystując w tym celu m.in. wybrane wskaźniki rolnośrodowiskowe. W analizie wykorzystano źródła wtórne. W podsumowaniu wskazano wady i zalety rozwiązań stosowanych w zakresie ograniczenia efektów zewnętrznych.

W rozdziale piątym Autor postawił sobie niełatwe, a równocześnie ambitne zadanie oceny efektów zewnętrznych w rolnictwie na poziomie regionalnym. Rozważania te rozpoczęto od wyróżnienia zależności dotyczących czynników kształtujących generowanie efektów zewnętrznych i ocenę regionalnego zróżnicowania ich poziomu przy użyciu wskaźnika syntetycznego. Rozdział piąty ma wymiar analizy empirycznej oceny wdrażania i realizacji pakietów Programu rolnośrodowiskowego w Polsce według województw. Autor dokonał analizy porównawczej i komparatywnej w oparciu o teorię zbiorów rozmytych stosując ją do oceny na poziomie regionalnym. Część ta zawiera najbardziej oryginalne i wartościowe rozważania. Niedosyt tej części pracy to złożoności związków przyczynowo - skutkowych biorąc pod uwagę wpływ wielkości gospodarstw na efekty zewnętrzne

w regionach. Regiony posiadających gorsze warunki przyrodnicze zagospodarowuje się więcej użytków rolnych pod uprawy ekologiczne niż w regionach o korzystniejszych warunkach do intensywnej produkcji rolnej. Ekologiczne metody produkcji rolniczej służą ponadto zachowaniu czystości gleb i wód oraz chronią i wzbogacają różnorodność organizmów roślinnych i zwierzęcych w środowisku przyrodniczym. Zatem w szczególności sposób przyczyniają się do pielęgnacji i poprawy żyzności i urodzajności gleb, stanu środowiska naturalnego oraz zachowania równowagi biologicznej w ekosystemie, czyli kreacji dóbr publicznych na obszarach wiejskich. Tu jednak zalecam daleko idącą ostrożność w formułowaniu wniosków i zgadzam się z Autorem, że użyte wskaźniki oparte na danych statystycznych uśrednionych mogą dawać nieprecyzyjny obraz rzeczywistości. Dlatego zaletą przyjętego w dysertacji wskaźnika jest możliwość jego modyfikacji.

Pracę więc czy podsumowanie i wnioski. Wnioski zawarte w pracy mają walory zarówno naukowe, jak i aplikacyjne. Można byłoby udoskonalić tą część pracy poprzez poszerzenie części „Podsumowanie i wnioski”, aby jeszcze lepiej zdyskontować wyniki przeprowadzonych badań oraz doprecyzować niektóre kwestie metodyczne. Pomimo tego „Podsumowanie i wnioski”, stanowią syntezę przeprowadzonych studiów literaturowych i badań empirycznych. Autor w „Podsumowaniu i wnioskach”, przedstawił wyniki potwierdzające przyjęte założenia.

Za zalety i osiągnięcia badawcze mgr Tomasza Pajewskiego zaprezentowane w recenzowanej dysertacji uznaję następujące składniki:

1. Dokonanie retrospektywnej oceny pożądaných i niekorzystnych skutków działalności rolniczej dla środowiska naturalnego;
2. Identyfikację możliwości i sposobów rozwiązywania problemu negatywnych efektów zewnętrznych;
3. Identyfikację możliwości i sposobów rozwiązywania problemu negatywnych efektów zewnętrznych;
4. Ustalenie i ocenę regionalnego zróżnicowania korzystania przez rolników z dopłat w ramach programów rolnośrodowiskowych;
5. Identyfikację kluczowych wskaźników rolnośrodowiskowych charakteryzujących generowanie negatywnych efektów zewnętrznych;
6. Ocenę generowania efektów zewnętrznych w ujęciu regionalnym, z wykorzystaniem syntetycznego wskaźnika;

7. Ocenę skuteczności pakietów rolnośrodowiskowych w ograniczaniu negatywnych efektów zewnętrznych.

Dysertacja przedstawiona do recenzji mieści się w nurcie prac z zakresu nauk ekonomicznych i zawiera wyniki badań, które niewątpliwie wzbogacają wiedzę o ważnych i interesujących zjawiskach z zakresu ekonomii środowiska.

Uwagi ogólne, odnoszące się do całości opracowania

Wśród generalnych uwag można wymienić następujące.

1. Przedstawiona do recenzji praca napisana jest poprawnie, wątpliwości w niektórych miejscach budzi styl językowy np. *badania pozwoliły stwierdzić*;. Badania nie mogą twierdzić, głosić ani brzmieć – taka personifikacja jest niedopuszczalna. Ponadto w odniesieniu do badań Autor nie może używać takich określeń jak: *w badaniach Autor stwierdzał*.
2. Niejednoznaczna jest rola wstępu w pracy. Zawiera ona szczątkowe elementy dyskusji, rozważań nad prowadzonymi problemami, odwołań do autorów a równocześnie uzasadnianie badań, opisu samej konstrukcji pracy, zastosowanych metod i przyjmowanych założeń. Te drugie części powinny zostać przeniesione do rozdziału metodycznego badań. Pozwoliłoby to ukształtować tę część jako uzasadnienie przyjętej tematyki badań i dobre wprowadzenie w problematykę rozprawy, pozwalając uniknąć powtórzeń i nadmiernej wielowątkowości wstępu.
3. Analiza bogatego materiału literaturowego z zakresu ekonomiki środowiska czy zasobów w działalności rolniczej oraz liczne cytowania zawarte także w każdym z rozdziałów nie budzą wątpliwości co do wkładu własnego Autora i poznania jego poglądów na rozważane problemy. Sama dyskusja i prezentacja różnych opinii naukowych jest wartościowa, z punktu widzenia wartości merytorycznych pracy niezbędne jest jednoznaczne ustosunkowanie się do omawianych treści co Autor nie zawsze czynił na końcu każdego z rozdziałów.
4. Sama struktura pracy, poza wymienionymi uwagami, wydaje się być logiczna - w pracy zachowana jest spójność rozważań.

Ocena formalnej strony pracy

Formalna strona przedłożonej do recenzji pracy jest poprawna z zastrzeżeniami, które zostały zasugerowane wcześniej. Autor posługuje się językiem zrozumiałym i poprawnym. Odpowiedni sposób zredagowana pracy oraz technika wskazuje na jej dokładność i przejrzystość.

W tekście można jednak znaleźć kilka niedociągnięć redakcyjnych i stylistycznych, jak np.:

- błędy literowe np. s. 87,
- błędy stylistyczne np. s. s. 5, s. 10,
- błędy interpunkcji np. s. 7. s. 9, s. 100.

Niewielka liczba błędów korektorskich nie wpływa jednak na ocenę całości dysertacji. Uwagi krytyczne nie umniejszają pozytywnej oceny pracy. Podsumowując stwierdzam, że praca doktorska Pana mgr Tomasza Pajewskiego prezentuje odpowiedni poziom formalny i merytoryczny.

Wnioski końcowe

Reasumując stwierdzam, że przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska mgr Tomasza Pajewskiego pt. *„Ekonomiczne instrumenty ograniczania negatywnych efektów zewnętrznych w rolnictwie na przykładzie programu rolnośrodowiskowego”* jest interesującym studium badawczym, stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Przemawiają za tym najistotniejsze walory poznawcze recenzowanej pracy do których należy zaliczyć:

- ważność podjętej tematyki badawczej,
- właściwy dobór metod i narzędzi badawczych,
- rzetelną i kompletną interpretację wyników.

Autor rozprawy podjął się rozwiązania oryginalnego problemu naukowego, dotychczas do końca nie rozpoznanego w literaturze przedmiotu. Wyniki badań mogą posłużyć do przedstawienia rekomendacji w kwestii tworzonych instrumentów polityki rolnej odnoszących się bezpośrednio do środowiskowych aspektów oddziaływania sektora rolnego i dotyczących dopłat środowiskowych. Przeprowadzone badania świadczą o dojrzałości naukowej Pana mgr Tomasza Pajewskiego i jego znaczącym wkładzie do dorobku nauk ekonomicznych. Autor dowiódł poprawność warsztatu naukowego w procesie

formułowaniu założeń procesu badawczego, ich analizy, a następnie wnioskowania na podstawie przeprowadzonych dociekań.

Recenzowana rozprawa spełnia wszystkie warunki stawiane pracom doktorskim określone w Ustawie o stopniach naukowych i tytule w zakresie sztuki z dnia 14 marca 2003 r. wraz z późniejszymi zmianami (Dz.U. z 2017 r. poz. 1789), a tym samym stanowi podstawę do ubiegania się o nadanie stopnia naukowego.

Uwzględniając oryginalność recenzowanej pracy oraz fakt, że jest wartościową dysertacją i spełnia ona wszystkie wymogi merytoryczne i formalne stawiane przed pracami tego rodzaju wnioskuję do Rady Naukowej Wydziału Ekonomicznego Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie o jej wyróżnienie oraz dopuszczenie Kandydata do dalszych czynności związanych z uzyskaniem stopnia doktora nauk ekonomicznych.

dr hab. Agnieszka Brelik, prof. ZUT

